
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

VÁLTOZATOK FÖLTÁMADÁSRA ÉS TÚLÉLÉSRE

– avagy „*mítoszokat kevertem a Bibliával, és mindkettőt a hétköznapijaimmal*”

Orbán Ottó: *Ostromgyűrűben*. Versek. Magvető, Budapest, 2002

Ha jelenünk/közeljövőnk irodalomtörténet-írása az Orbán-lírának a század-, illetve ezredforduló magyar líratörténetében betöltött, lényeges szerepét nemcsak tanulmányok, könyvkritikák szintjén konstatálja, hanem például e líra monografikus feldolgozására is rászánja magát, nemcsak azt kell majd megállapítania, hogy Orbán Ottó költészete a magyar későmodern líra egyik megkerülhetetlen, fontos fejezete s hogy – különösen most lezárult, kései szakasza – a század-, illetve ezredforduló lírakánonjának egyik hangsúlyos szólámát alkotja, hanem azt is, hogy a költői pálya alakulásrajzán belül a szerző három utolsó verseskötete (*Hallod-e te sötét árnyék*, 1996; *Lakik a házunkban egy költő*, 1999; *Ostromgyűrűben*, 2002) külön egységet, szakaszt, költői korszakot jelent. Nemcsak amiatt, mert a költői pályát lezáró mindhárom verseskötet a kései Orbán-líra antológiadarabjait adja hozzá e költészet előbbi időbeli szakaszainak szellemi hozadékához (l. a *Hallod-e te sötét árnyék* című kötetben a *Hatvanadik évére*, a *Cantio optima*, az *N. N. Á. az égben* című verseket s a *Shakespeare-ből* című ciklus költeményeit, továbbá a *Lakik a házunkban egy költő* című kötet címadó versét, a Hrabalt idéző, *Táncóra kezdő halandóknak*, *A szó meghal kassák kirepül*, *A bölcsesség korába érve*, a *Fürdés*, a *Vojtina recepciõesztétikája*, a *Mi van Schubert dalában*, a *Sirató*, a *Holtak*

szellemével társalog című költeményeket), hanem amiatt is, mert összefüggéseik, egybehangzásaik részben nyomatékosítják, részben átrajzolják e líra egészének vonulatait, meghatározó vonásait. Azaz: Orbán lírájának hangsúlyai e három utolsó kötetben valamelyest átrendeződnek, az állandóan finoman megmutatja magát a változó.

E költészet egyik ilyen állandónak tételezett, kezdettől meglevő, a mai lírai kánonon belül rendhagyónak tűnő vonása a leplezetlen önéletrajziság. „A legújabb kritikusi nemzedék néhány tagja például úgy beszél arról, hogy én életrajzi költő vagyok, hogy szinte érezni azt a riadalmat és undort, amit akkor érez az ember, ha egy svábbogarat tart a kezében” – vallotta a költő Peer Krisztiánnak egy interjúszövegben (*Ragaszkodás a mesterséghez*. Peer Krisztián beszélget Orbán Ottóval. Könyvpiac, 2000. 3. sz., 6. l.). Míg ezt az ívet a pálya korábbi szakaszaiban/köteteiben az árvaság, a háború, az üldöztetés tematizálása teljesítette ki, a három utolsó verseskötet az életvilág részleteinek, nüanszainak módosulása következtében, az új életepizódok eredményeképpen a hangsúlyokat mindinkább az öregség, a betegség, a halál témaváltozataira helyezi át, nem feledve és nem kerülve meg a gyermekkor, az ifjúság, a múlt s a jelen eddig hangsúlyos tematikus területeit sem. A *Hallod-e te sötét árnyék* című kötetben mindez ily módon szintetizálódik: „Voltak valaha az élet, az édes, / a kezdet méze, a téboly, az ostrom, / a tigris test, a gyönyörre éhes – / a bujaság klastroma most rom . . .” (*Hatvanadik évére*), a *Lakik a házunkban egy költő* címűben pedig a „párzó párdúc-emberpár”-t új útítársaik váltják fel: „egy hallgatag, aszalt szilva arcú, cserzett bőrű, szíjas indián, az öregség, / és a bomló test szagába burkolódzó, láthatatlan szellem, a halál” (*Romantikus festő képe: Kiűzetés a Paradicsomból*). Az utolsó kötet is az ifjúság tigris-metáforájával indul, már-már ódaian („Tigris, tigris, ifjúság . . .” – *A tigris*), ám már a következő költeményben az öregedés metaforájaként a denevérember ad jelt magáról, s a „rákmenetben hátrál az élet” kijelentés a megsejtett, közelgő halál képeit vetíti előre (*A denevérember*).

Az Ostromgyűrűben című, legújabb kötet középpontjában két versciklus áll (a *Tudósítás a kés alól – változatok a föltámadásra* és az *Ostromgyűrűben – változatok a túlélésre*). Mivel az Orbán-lírában az önéletrajzi vonulatnak kezdettől fogva kitüntetett szerepe van, nem véletlen, hogy az életvilágban beállt új mozzanatok, módosulások tematikusan, közvetlenül is beépülnek a versekbe. A költő „civil” életében beállt új fordulatot az az életepizód képezi, hogy sokévi betegség után olyan műtétre (sőt, többre is) került sor, amelyek (ideiglenes) gyógyulást, a négy fal közé zárt, sok évi mozdulatlanságot követően az életbe – az élet tereibe – való visszatérést, a kényszerű izoláltságból való kiszabadulást – miként a két versciklus alcíme is jelzi: a *föltámadást*, a *túlélést* – jelentették. (Orbán publicisztikájában a technika csodájaként a koponyájába

épített „csip” felemlítése s az „agyafúrt költő” ironikus metaforája által valamelyest meg is teremti ezen életrajzi fordulat mítoszt.) E két iker-ciklus ugyanakkor szinte iskolapéldája annak, amit e líra egészének tapasztalata is alátámaszt: hogy az önéletrajziség Orbán lírájában nem szó szerint veendő önéletrajziséget, nem csupán az élettényeknek való megfeleltethetőség pusztá tényét jelenti. Orbán az előbbieken idézett interjú szövegének folytatásaként arról beszél, hogy verseiben az életrajziség „éppen a távolságtartás, az elidegenítés eszköze”. A *Tudósítás a kés alól* című versciklusban e távolságtartás, elidegenítés leglátványosabb költői eszköze a mitologizáló hajlam. A mindennapi önéletrajzi mozzanatokra ugyanis kultúrhistoriai allúziókként, analógiákként Kírké, Kalüpszó, Hádész, Akhilleusz, Agamemnón, Homérosz, Zeusz, Héra, Sziszüphosz sorsképletei, Trója és Olümposz stb. mitológiai részletei kopfrozódnak, íródnak rá, minek következtében a közvetlennek tűnő önéletrajziség mitologizálódik – általánosul, egyetemes emberi/kultúranropológiai dimenziókba fut ki. E költészet szintén hangsúlyos reflektáltsága révén a magán-életkór mozzanatai ezen általánosítási és egyetemesítési folyamat következtében olyan filozofikus, kontemplatív, axiómaszerű – és minden esetleges illúziót eloszlató önironikus – felismerésekbe torkollnak, miszerint a gyógyulás nem több, mint „haladék”, melyet a lírai én a csúcstechnikától kapott, másodszori megszületés (l.: *föltámadás*), másodszor megszületni pedig „azért jó, mert érett fejfel látjuk a teremtést: / minden csiricsáré, mint a vursliban vagy a *fauve*-ok festményein . . .” Az orbáni önironia tarol a magán-életkór legújabb létélményét reflektáló önmetaforákban is: a lírai én, aki „a világvége durrdefektje, / a költészet szívrepesztő, fekete pátosza” volt, most verset cirpel, „hejehujázó, nyári tücsök a fűben”, „a belé ültetett varázsdobozból / az ifjúság és egészség fehér galambjait bűvészkedi elő”, s Odüsszeusz képében/szerepében „egy véget nem érni akaró, görög szappanopera daliás megasztárjaként” jeleníti meg önmagát.

A másik versciklus (*Ostromgyűrűben – változatok a túlélésre*) eltekint a magán-életkór mitikus átlényegítésétől, ám az (ön)ironia itt is megteszi a maga elidegenítő, távolító hatását. E versciklus a „hatvan fölött”, az öregség, öregedés, a halál témaköreit helyezi előtérbe, ám oly módon, hogy a mégélt életnek, a halálba, elmúlásba tartó, egyre torzabb részletekkel telítődő létnek nemcsak magándimenziói vannak. A lírai én egyben egy „törpe korszak”, egy „javíthatatlan világ” része, belakója is – mint ahogyan az *ostromgyűrűben* is egyszerre foglalja magában a (történelmi) ostrom s a betegség mint az egyént bekerítő erő, ördögi kör jelentésváltozatait. Orbán Ottónak ugyanis korunkról – közelmúltunkról s jelenünkről – köztudottan elítélő véleménye van. A „ha nem ma élek, már rég nem élnék” felismerésén túl az alig lezárult huszadik századot technikai vívmányai ellenére (vagy épp ezekkel együtt) rossznak,

becsvágyónak tartja, oly kornak, mely „bármely szörnyettre kész, de e közben szépnak is kívánja láttatni magát”, mely szőnyegbombázást, napalmot, gombafelhőt hozott. A minősítések az előbbi két kötetből valók. A legújabb verseskötet *Tudósítás a kés alól* című versciklusából az is kitűnik, hogy a címbeli kés nemcsak a műtét indexe, hanem a háborús gyilkolás eszköze/metaforája is – miként a megélt élet sem csupán önéletrajz, hanem egyben Franco tábornok, Hitler, Sztálin, Varsó, Kína, Japán, a tengerészkatona közös sírjának, a tömeges víz-, gáz- és tűzhalál, a „napalmmal megszórt erdő fekete-fehér füstjé”-nek kora is, jelezvén, hogy Orbán lírájának ilyen jellegű részleteiben az önéletrajzi vonulat emblematikusan funkcionál. (Az Orbán-lírában tartósan meglevő, ezen korkritika-részletek révén tartják a költőt egyes kritikusai Petrihez hasonlóan korának kérdéseire szenvedélyesen reagáló, „politikus” költőnek.) A magán-életkör ugyanakkor nemcsak a történelmi diskurzus része, hanem a költészet világától (diskurzusától) is elválaszthatatlan. Az Orbán-líra önreflexiójában élet és költészet mindig is szorosan összetartozott. Az *Ostromgyűrűben* című kötet legalább olyan mértékben szól a költészetről, a versről, a mesterségről, mint a betegségről, a gyógyulásról, az öregségről, a halálról, a korról. E legújabb versek értelmében a költészet „a koponyánkba férő végtelen”, „a föl nem fogható furfangos fölfogása”, varázslás – s persze, az ironia alulstilizáló hatásának eredményeképp „szánalmas hazugság” is, mely „nem hajt anyagi hasznot” s nem más, mint egy foglalkozásszerű túlélő elegyes életműve.

A két központi versciklus 15-15 rímtelen, szakaszolás nélküli, egy tömbből faragott szonettje egyrészt a *Hallod-e te sötét árnyék* című kötet *Shakespeare-ből* című versciklusának hasonló költői eljárását, gyakorlatát idézi fel, másrészt arra utal, hogy e lírában bármiről (gyermekkorról, múlttól, betegségről, gyógyulásról, öregségről, halálról, történelemről, korunkról) legyen is szó, költőjük mindent vérbeli költőként jelenít meg. Mégpedig oly módon, hogy a retorikai emelkedettséget a későmodern szellemének megfelelően az ironia, az alulstilizálás ássa alá, szállítja le. A költői mestermunka nyomai a kötetben a jambikus, rímtelen sorú szonettek retorikai emelkedettségében, a költői bravúrt előhívó limerickek, a retorizált, szabálytalanságukban is feszes ritmusú szabad- és prózaversek, a népdal- és táncdalimitáció változatos regisztereiben érhetők tetten. A klasszikus formahagyomány esztétizáló vonulatát, az emelt dikciót azonban az Orbán-lírában a stílus alsó szintjeit megcélzó, naturális, szókimondó, tüntetően köznyelvi és ironikus nyelvi regiszterek ellenpontozzák. A betegség, az öregség, az öregedő test romlása és nem épp esztétikus megnyilvánulásai, a dicsőnek nem mondható múlt és jelen nyers, szókimondó, „öncsalás nélküli” és illúziómentes megjelenítése kellő táptalajt nyújt a groteszk és a nyelv antipoeitikus regisztereinek felvonultatásához. Az Orbán-líra

ezen vonása mutatkozik meg a kötet egyéb költeményeiben is: az ún. álomversekben, az „alkalmi” költeményekben, a limerickekben, a képzőművészeti ihletésű versciklus (*Hajnal Gabriella gyapjából szőtt, piros-kék emberfejei*) erősen retorizált prózaverseiben, miként a közelmúlt és a jelen történelmi-politikai történéseire (talán a kellőnél közvetlenebbül) reflektáló, kötetzáró versszövegekben is.

Ennek a kötetnek is vannak antológiadarabjai: *A tigris*, *A denevérember* című versek s a két említett versciklus költeményei akár az Orbán-líra, akár a huszadik század második felében íródott magyar líra egészének legszebb teljesítményeit – egy jelentős költészet kivételes pillanatait – jelzik. E költeményeket, miként Orbán Ottó líráját általában – s annak különösen a nyolcvanas évektől íródott szakaszát – jelen költészetünk kontextusában a műves költői tudást átjáró széksziszben megmutatkozó illúziómentes intellektus verse projektált alakja, súlyos retorikájú versbeszéde teszi vonzóvá és olvasói kíváncsiságot kiváltó olvasmánnyá. Legyen szó akár betegségről, gyógyulásról, az újrakezdés kínjáról, öregségről, halálról, a huszadik századról, történelemről, a költőtárs Petri György haláláról, az ország helyzetképéről, Budapest jelenéről, a New York-i világkereskedelmi központ két tornyának drasztikus lerombolásáról, javulásról, haladásról és meghátrálásról, a lírai én mellére telepedő Rémkirálynő hajnali négykor azt szajkózza, hogy „Minden, ami történt, megtörténhet újra, ugyanúgy”, s „csak vákuum porszívózza a végtelen sötét fekete szőnyegét”. Orbán Ottó költészetének utolsó szakaszát, s ezen belül legújabb kötetét a világról s a költészetéről való ezen tudás teszi jelentőssé.

HARKAI VASS Éva

„ÁLL A HÁZ” – HÁROM KÖNYV A NEMZETIRŐL

Koltai Tamás: *Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán*. BIP, Budapest, 2002 – Havas Henrik (szerk.)–Kaiser Ottó (fotók)–Veress Krisztina (riporter): *Kihívás és látomás*. Egy próbafolyamat dokumentációja. Alexandra, Budapest, 2002 – *Nemzeti Színházi Emlékkönyv*. Szerk.: Gajdó Tamás. Korona Kiadó Kft., Budapest, 2002

A közelmúltban megjelent színházi tárgyú könyvek közül három a Nemzeti Színházhoz kötődik, ami természetes is, mivel felavatták a nemzet újonnan épült színházát („Áll a ház”, mondta avatóbeszédében többször Magyarország köztársasági elnöke), s ilyenkor a múlt és a jelen szükségszerűen együtt, egyszerre kerül a figyelem homlokterébe. A három könyv azonban rendeltetése, jellege és műfaja szerint is lényegesen különbözik. Az egyik (Koltaié) lényegében a rendszerváltás óta eltelt jó évtized alatt írt, zömmel a Nemzetivel